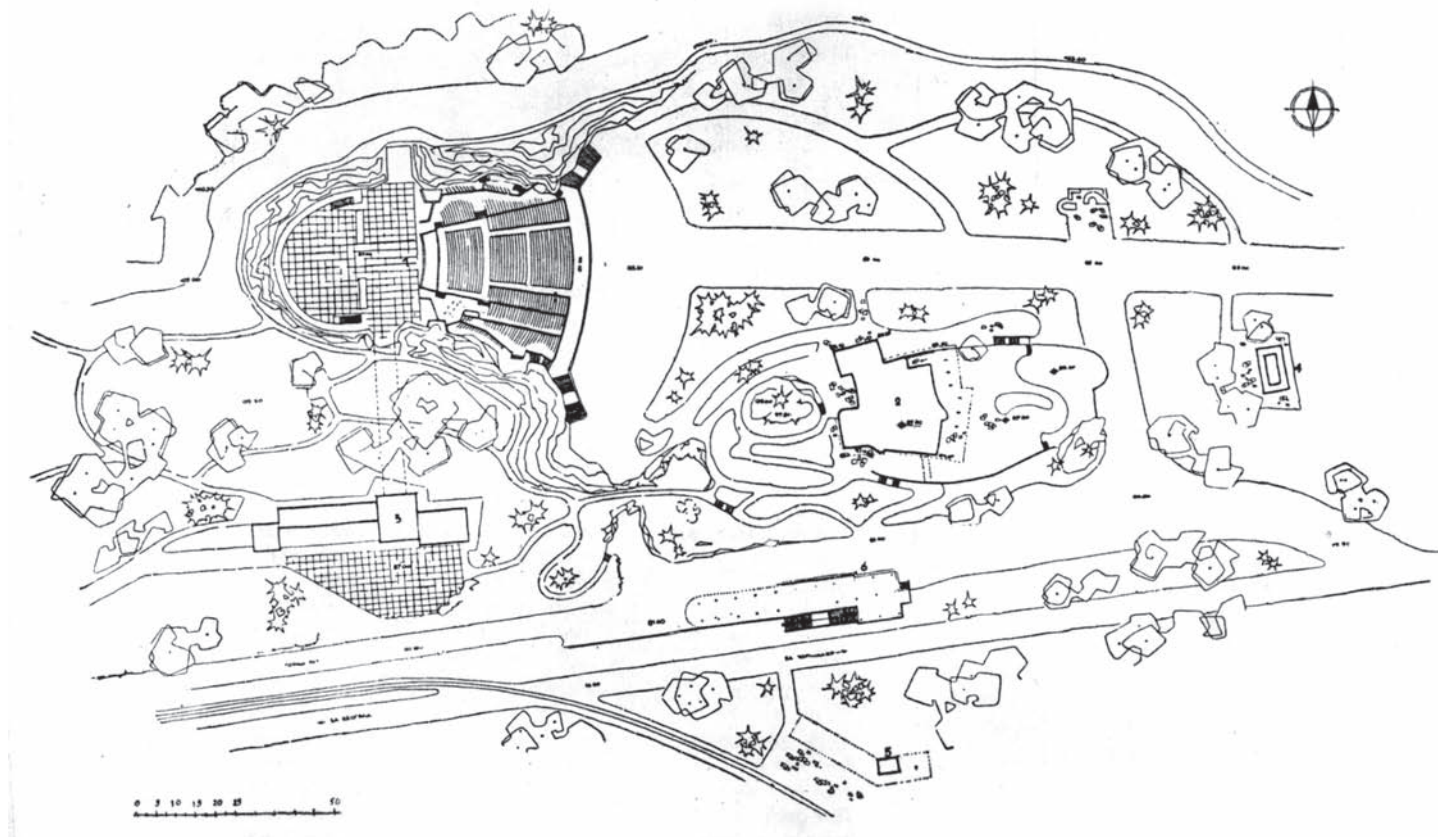

ЛЕТЊА ПОЗОРНИЦА У ТОПЧИДЕРУ

Последњих година у оквиру историографије српске архитектуре стручна јавност, без идеолошке острашћености и са дистанце нешто веће од пет деценија, настоји да расветли период након Другог светског рата и валоризује бројна архитектонска остварења која су настала у име величања и за потребе тадашњег новог друштвеног и политичког уређења.¹ Допринос овоме јесте и симпозијум *Соцреализам у српској ликовној и примењеној уметности, архитектури и дизајну*, одржан 2006. године.²

У првим годинама после Другог светског рата приоритетан задатак био је обнова разореног и изградња новог грађевинског фонда. Истовремено, у Београду, као административном центру државе, радило се на разради и ширењу нових архитектонских идеја у погледу индустријализације земље, јефтине стамбене изградње и изградње типских стамбених објеката, као и на првим регулационим плановима градова и насеља. Првим петогодишњим планом донетим 1947. године дефинисани су основни циљеви у извршавању радова на реконструкцији и изградњи Београда као политичког, привредног, културног и административног центра државе.³ Посебна пажња усмерена је на комунално-привредни и културни развој града. Поред изградње нискобуџетних стамбених објеката у складу с прописаним нормативима и лишених елементарних обликовних претензија, организовани су велики државни конкурси и подизани су објекти јавног карактера, указујући тиме на моћ нове политичке елите.

Циљ изградње објеката намењених култури био је да се „омогући брже и свестраније културно подизање градског становништва“.⁴ У те сврхе одлучено је да се у Београду оснују градско позориште, музичке и балетске школе, да се изгради мрежа домова културе, да се подигну нове биоскопске дворане и летња позорница, да се уреде паркови културе и одмора.

Сл. 1. Летња позорница, ситуација (преузето из часописа „Архитектура“, 7–8, Загреб 1950)

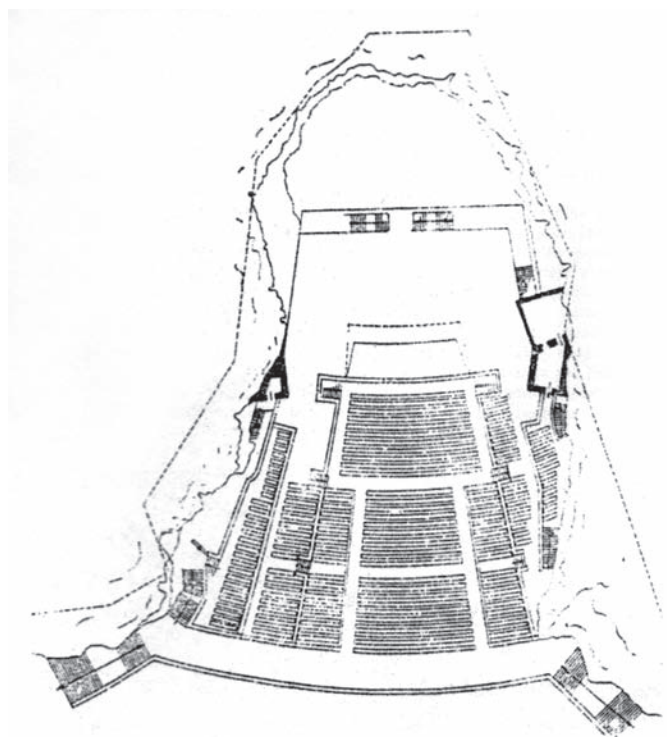
Сл. 2. Летња позорница, основа партера (преузето из часописа „Архитектура“, 7–8, Загреб 1950)

Подизање Летње позорнице у Топчидеру било је једна од првих активности јавног карактера у Београду. Према наводима савременика, грађена је у част Петог конгреса КПЈ. Попут многих објеката широм земље, подигнута је добровољним радом, а камен за изградњу донесен је из разрушеног Београда. Изградњу прве летње позорнице у престоници помно је пратила и дневна штампа.⁵ Пројектовање објекта поверено је архитекти Рајку Татићу.⁶

Пројектант Рајко Татић

Градитељски опус архитекте Рајка Татића настајао је у различитим друштвено-политичким, социјалним и културно-историјским околностима пуних пет деценија. Поједини објекти из његовог рада били су од великог значаја за привредни, социјални и културни напредак како Београда тако и целе државе.

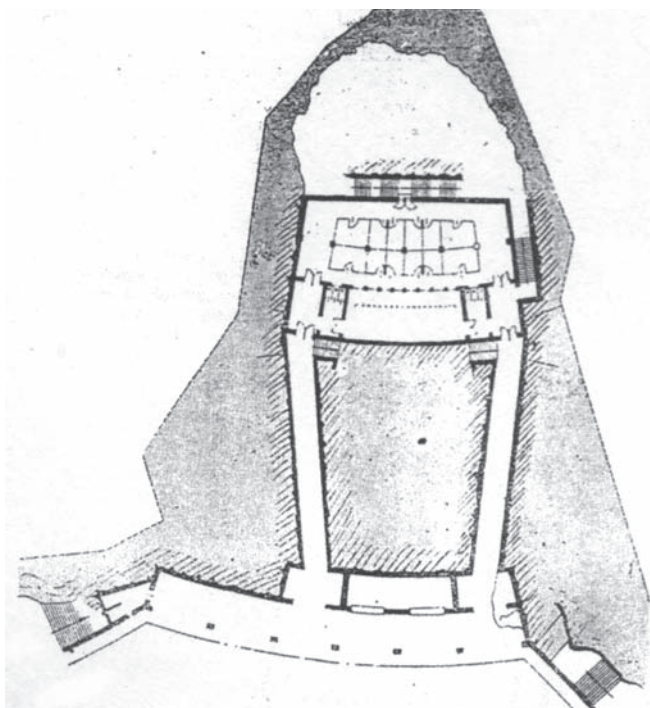
Архитекта Рајко Татић рођен је у Нишу 1900. године. Дипломирао је на Архитектонском одсеку Техничког факултета у Београду 1927. године, код професора Светозара Јовановића. У свом раду није се усмеравао на

само једну стилску тенденцију, његов архитектонски опус је разноврстан, а распон стилског израза кретао се од неокласицизма и српско-византијског стила преко модернизма током четврте деценије до једноставних форми послератног функционализма. Највећи део своје каријере провео је у државној служби, првобитно у Техничкој дирекцији београдске општине у међуратном периоду, а потом у Пројектантском бироу ИОНО-а Београда у првим послератним годинама. У Техничкој дирекцији београдске општине радио је од 1928. до 1941. Пажњу је посветио пројектовању јавних комуналних зграда, школа, социјалних и здравствених установа, инфраструктурних објеката. Први задатак који је као општински архитекта добио и на којем је био ангажован безмало читаву деценију било је подизање оградe Новог гробља у српско-византијском стилу и других објеката у оквиру гробљанског комплекса. Многа општинска здања која је извео у међуратном периоду значајна су и зато што су, по својој намени, била новина у нашој изградњи, попут Првог београдског сајма и Градског дома дечје заштите.

Крајем тридесетих година прошлог века, постао је стручни саветник и дворски архитекта краљице Марије Карађорђевић. Објекти које је подигао за краљицу Марију, зграда Ђачке трпезе, вила „Топлиш“ у Милочеру, Гаража са становима особља дворца „Сухобор“ на Бледу, сведоче о његовим примарним

Сл. 3. Летња позорница, основа сутерена (преузето из часописа „Архитектура“, 7–8, Загреб 1950)

архитектонским ставовима: да архитекта мора бити свестан климе поднебља где се објекат подиже, да води рачуна о карактеристикама локалне градитељске традиције те да се објекту утисну обележја окружења и да не занемари функционалне потребе у зависности од намене објекта и захтева његовог поручиоца. На овим објектима најјасније се чита Татићев ауторски рукопис. И поред званичне забране општинским и државним службеницима да пројектују за приватне поручиоце, аутор је и бројних стамбених зграда и вила у приватном власништву.

Након Другог светског рата, радио је на разради и ширењу нових архитектонских идеја, економичности стамбене изградње и изградње типских објеката. Као главни пројектант архитектонског атељеа, остварио је са својим тимом комплексе стамбених зграда, клинике, болнице, хотеле, фабричка постројења, задружне домове, домове културе. Међу објектима изведеним у послератном периоду посебно место заузимају Пионирски град у Кошутњаку, Летња позорница у Топчидеру, Градска болница на Бежанијској коси, Штампарија „Привредни преглед“. Победа на међународном конкурс за израду идејног пројекта Председничке палате у Бејруту у Либану, 1956. године, била је велики успех његовог пројектантског тима.

Активно се бавио свим истакнутим питањима из области грађевинских материјала и њихове примене у грађевинарству. Од средине пете деценије претходног века, у потпуности је разрадио армиранобетонски систем за скелетне грађевине с применом масовног монтажног грађења и префабрикације свих грађевинских елемената. Резултат ових истраживања јесте међуспратна конструкција „монт-свод“. Применом овог система, подигнуто је неколико објеката у Београду: стамбене зграде у Гаврила Принципа 25–27, на углу Рузвелтове и Цвијићеве, у Шуматовачкој 137, Штампарија „Привредни преглед“.

Приликом пројектовања, једнаку пажњу је посвећивао естетским квалитетима, функцији и конструкцији, са увек широм визијом будућег објекта која је у себе укључивала постојеће урбанистичко решење, прожимање с непосредним природним или новопроектованим окружењем. Успешно владање различитим стилским изразима, функционалност која пажљиво прати намену као примарни став, допринос унапређењу међуспратне конструкције заснован на великом градитељском искуству, успешно одговарање на најразличитије постављене архитектонске изазове сврставају Рајка Татића у значајне архитекте чији се допринос огледа у пројектима и изведеним објектима, али и у непрестаном истраживању нових идеја у циљу напретка и осавремењивања процеса и квалитета градње.

Архитектура Летње позорнице

Пројектовање Летње позорнице у Топчидеру представљало је нов архитектонски и урбанистички проблем, како у односу на амбијент у којем је требало да се гради, тако и по облику, програмској садржини и значају. Њена изградња почела је у мају 1947. године, по програму који је, поред позоришта, обухватао читав комплекс зграда неопходних за правилно функционисање ове специфичне установе.⁷ Пројекат који је започет као рејонска позорница током свог развоја добио је већи и шири значај. Позорница је морала да задовољи услов да се на њој могу приказати сва позоришна, и оперска и драмска, дела, дакле, да се може сместити симфонијски оркестар и да се могу извести балет и фолклорне игре. Намера је била да се приказивање сцена одвија једнако као у затвореној позоришној дворани.

Топчидерска летња позорница подигнута је у старом напуштеном мајдану који се налази између Топчидерског парка на југу и резиденцијалне четврти на северу.⁸ Облик конхе са оријентацијом северозапад-југоисток добијен је вађењем камена током више деценија. Обронци на периферији удубљења конхе висине су од 15 до 30 м. Оквир целог овог простора јесте камен који доминира живописношћу својих боја.

Програм изградње је обухватао:

- изградњу летњег позоришта за око 2.000 места за гледаоце, с позорницом површине 800 метара квадратних;
- изградњу хотела за гостујуће уметнике, са рестораном за публику, бифеом и терасама за игру;
- управну зграду за смештај магацина реквизита и гардеробе глумаца;
- отворене пероне за чекаонице, билетарнице и надстрешнице за склањање публике за време изненадне кише са степеништем и прелазним рампама;
- посебну зграду за тоалете;
- млечни ресторан са посластичарницом;
- трамвајске, тролејбуске и аутобуске чекаонице, просторе за разоноду са вештачким језером, водопадом и водоскоцима;
- уређење терасе, пролаза, паркова и места за дечија и спортска игралишта.⁹

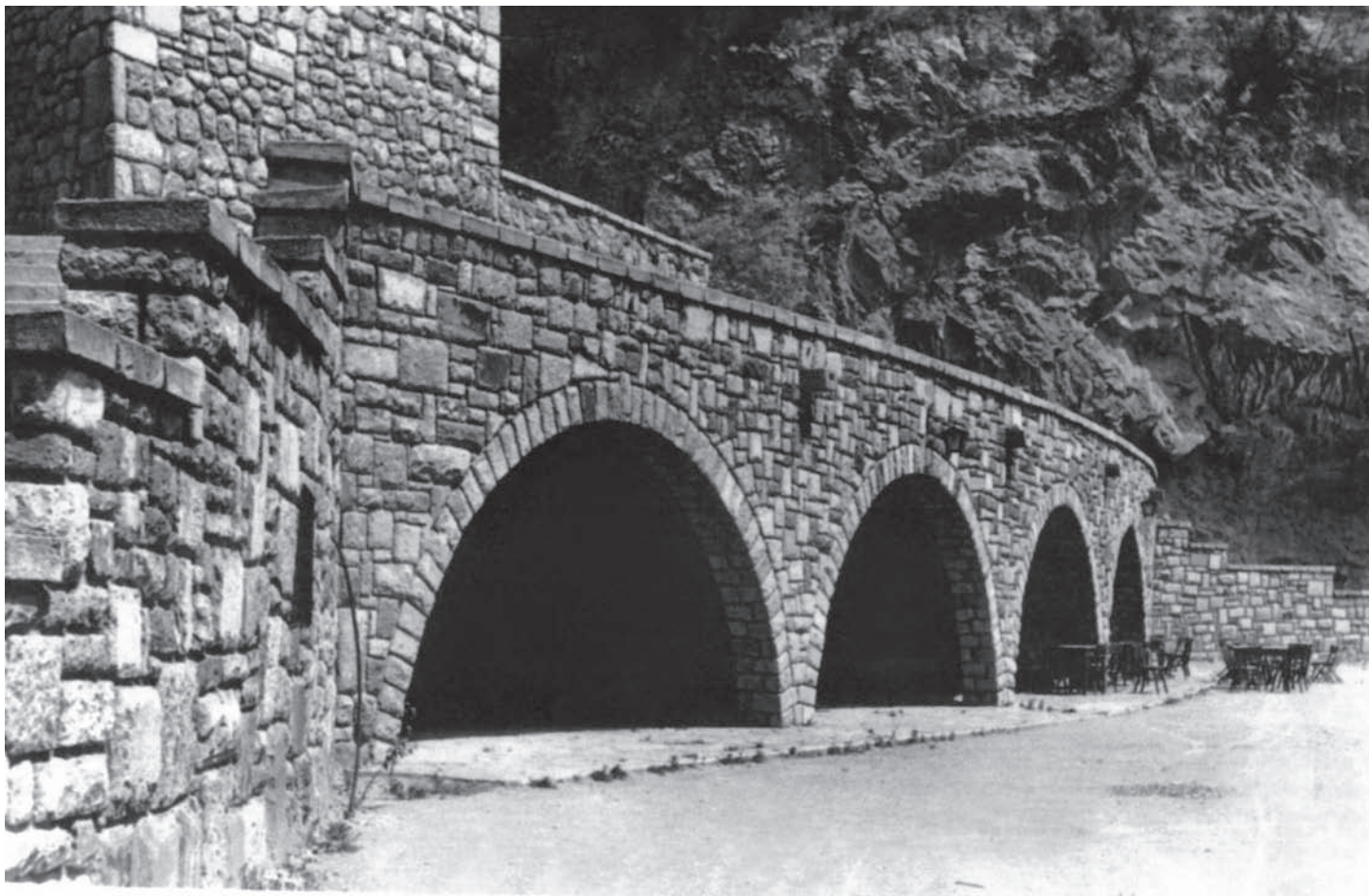
Један од важних урбанистичких и архитектонских проблема током израде пројекта позорнице био је потпуно очување амбијента. Ово се постигло избегавањем наметљивих архитектонских форми. Такође, циљ је био да се уз очување оригиналног амбијента затечени облик каменолома прилагоди намени. На првим акустичким пробама показало се да је природна акустика конхе остала недирнута. Тај моменат је био одлучујући за

Сл. 4. Летња позорница, општи изглед (из *Заоставштине Рајка Татића*)

обликовање гледалишта, ширине и дубине позорнице. Због тога су предмет нарочите пажње били сцена са оркестром, која је постављена у издубљеној стени, и избор осовине гледалишта, у односу на релативно асиметричне обронке стена између којих је постављена летња позорница. Изабран је положај главне осовине тако да је она истовремено постала оса архитектонског компоновања и место низа акустичких жижа с којих звук допире равномерно и подједнаким интензитетом до свих места у гледалишту. Позорница је тако добила свој карактер: омогућено је да се на отвореном могу приказивати музичка и драмска дела под условима које пружају добре дворане. Велики репертоар предвиђен за приказивање на летњој позорници захтевао је да технички и сценски проблем буде посебно и у потпуности решен. У те сврхе је пројектован тунел за смештај сценографије да би у исто време служио као помоћна бина.¹⁰ Оркестар је постављен у удубљење испод нивоа позорнице и гледалишта.

За прилаз гледалишту искоришћена су природна врата издубљена у стени, испред којих се налази пространи парк који је преузео улогу „фоајеа“ позоришта. Гледалиште је са бочних страна омеђено високом литицом, а од bine је одвојено двома рефлекторским кулама које чине њен портал. Посматрано из гледалишта, куле чине завршни мотив бочних галерија. Галерије су асиметрично постављене у односу на гледалиште, јер прате природни рељеф и обронке стена. За прилаз галеријама постављена су два засебна степеништа. Испод галерија се налазе простори за гардеробе главних глумаца и солиста опере који су

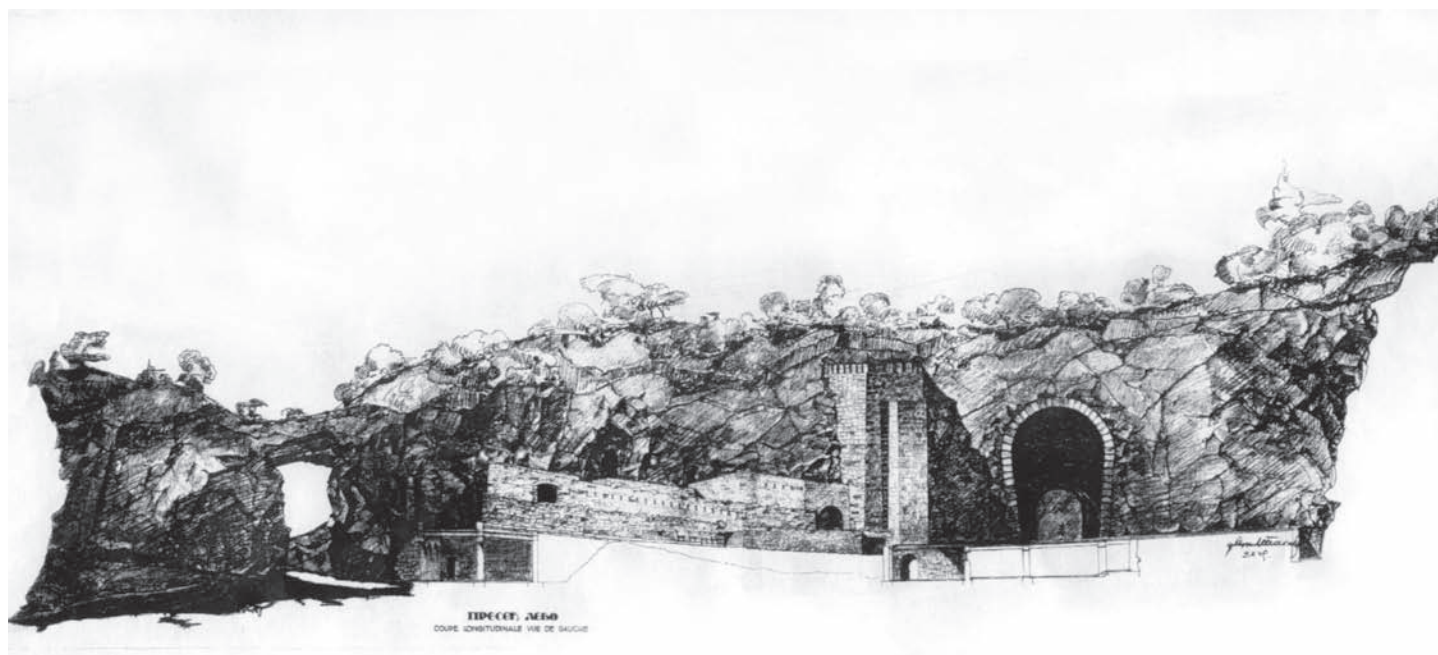
Сл. 5. Летња позорница, аркаде (из Заоставштине Рајка Татића)

кроз отворе у кулама повезани са сценом. Прилазна тераса над аркадом, чији лукови имају распон 7 м, чини завршни елемент гледалишта. До гледалишта се долази преко степеништа смештених на бочним странама аркада и испод њих, кроз два тунела која воде до доњег партера. Исти тунели воде до глумачких гардероба и оркестра. Аркада која у основи прати благу лучну линију представља завршни архитектонски мотив летње позорнице и везу објекта с парком испред њега.

Сви радови у оквиру комплекса Летње позорнице изведени су у камену. Замисао обраде проистекла је из потребе да се изглед објекта прилагоди свом природном окружењу, конфигурацији и живописности терена. Због тога су сви спољни зидови изведени од природног камена обраде притесаног квадера, ломљеног и грубо дотераног, у комбинацији са дубоким фугама. Укупан утисак јесте хармонично уклапање боја природног материјала. Галерије гледалишта и све остале конструкције јесу армиранобетонске са стубовима и ребрастим таваницама.

Према пројекту наставка изградње Летње позорнице, две куле које фланкирају бину требало је да послуже и као ослонац за посебну капију којом би се затварала сцена. Капија је замишљена по систему клизних елемената, али она није реализована. Такође, није изведен ни тунел који је требало да послужи за монтажу сценографије и у исто време буде веза између бине и управне зграде, која је требало да буде смештена са друге стране брда према главној саобраћајници. У управној згради је планиран магацин за смештај реквизита и глумачке опреме, као и бифе за глумце и техничко особље. Нису изведени ни хотел ни ресторан. Архитекта Татић је предвидео проширење гледалишта додавањем галерије изнад аркада чиме би се број седишта повећао на око 2.400, али ни ова галерија није реализована.

Шездесетих година прошлог века, Татић је направио пројекат мобилне заштите од атмосферских падавина. Према пројекту, постојале су две могућности мобилног наткривања: прва, такозвани кишобрански систем, односно два *кишобрана* – један изнад гледалишта а

Сл. 6. Летња позорница, подужни пресек – изглед према југозападу (Заоставштина Рајка Татића)

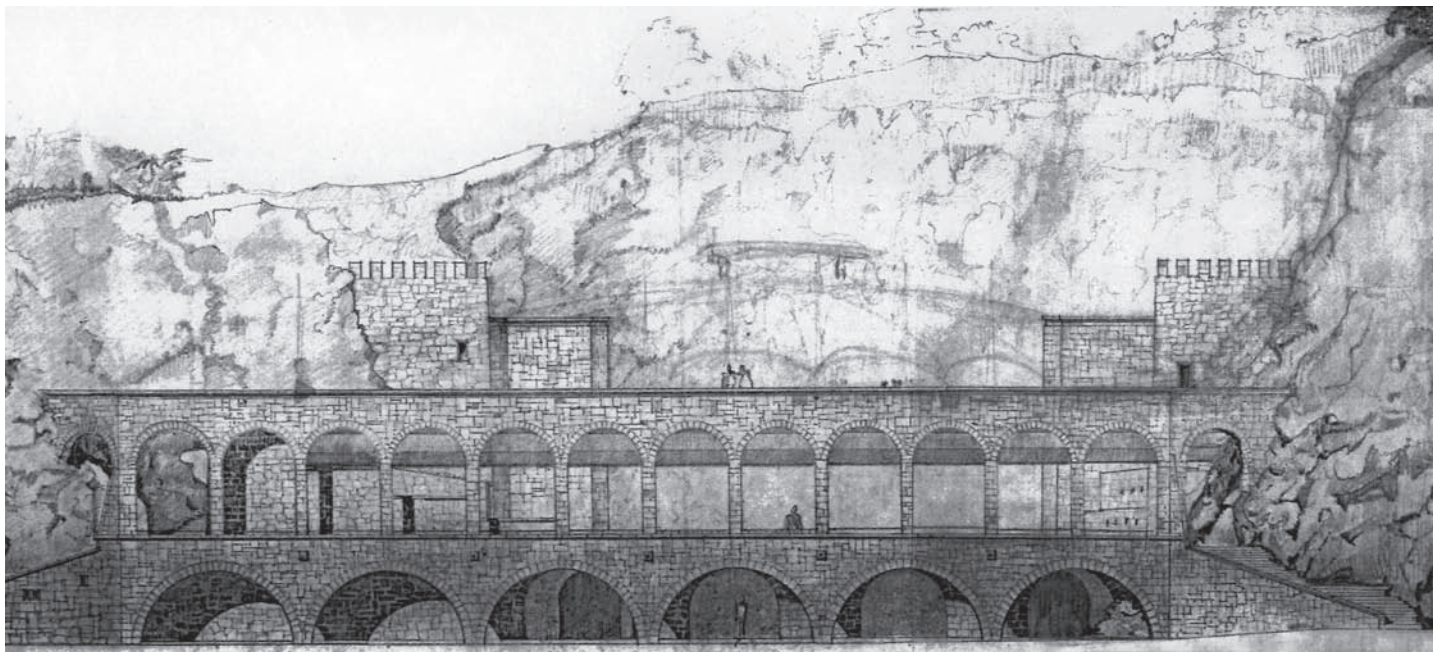
други изнад бине, и друга, *НЛО* систем у облику летећег тањира. На овој позорници изведена су велика драмска дела, опере и балети (*Еро с онога свијета*, *Охридска легенда*, *Аида*, *Тоска* итд.) и тиме је на најбољи начин проверена и доказана врхунска акустичност ове сцене на отвореном. У време извођења ових дела, Летња позорница у Топчидеру припадала је Савету за просвету и културу града Београда све до 1953. године, када је прешла у састав Градског предузећа за приказивање филмова.¹¹ Наредне године је преузима Београдска комедија. Недуго потом, фебруара 1957. године, прелази са права оснивача града Београда на општину Савски венац. Због великих трошкова издржавања, укинута је 31. марта 1964. године и уступљена на коришћење Дому културе Западни Врачар.¹² Престала је да се користи 1975. године, препуштена је забору и од тада континуирано пропада. Поједини делови овог комплекса су током година добили неадекватну намену, преко камених рефлекторских кула су насликани мурални, седишта гледалишта су уништена. Дневне новине су извештавале о девастацији овог вредног неимарског остварења и апеловале на његову заштиту.¹³

Паралелна се може направити са објектом подигнутим у градском језгру, сличних архитектонско-пејзажних вредности, Стадионом „Ташмајдан“, који су пројектовали архитекти Михаило Јанковић¹⁴ и Угљеша Богуновић¹⁵, почетком педесетих година прошлог века.¹⁶ За основу обликовне структуре Стадиона послужило

је амфитеатрални облик пећине некадашњег турског каменолома, који је, за разлику од Летње позорнице, добио функцију гледалишта, у складу са другачијом наменом објекта. Пројектанти Стадиона су, попут аутора Летње позорнице, искористили погодности конфигурације терена и природног окружења и тежили визуелном саображавању објекта и околине. Крајем двадесетог века, ташмајдански стадион је доживео деградацију на сличан начин као и топчидерска позорница, с том разликом што је овај спортски објекат и данас у функцији.

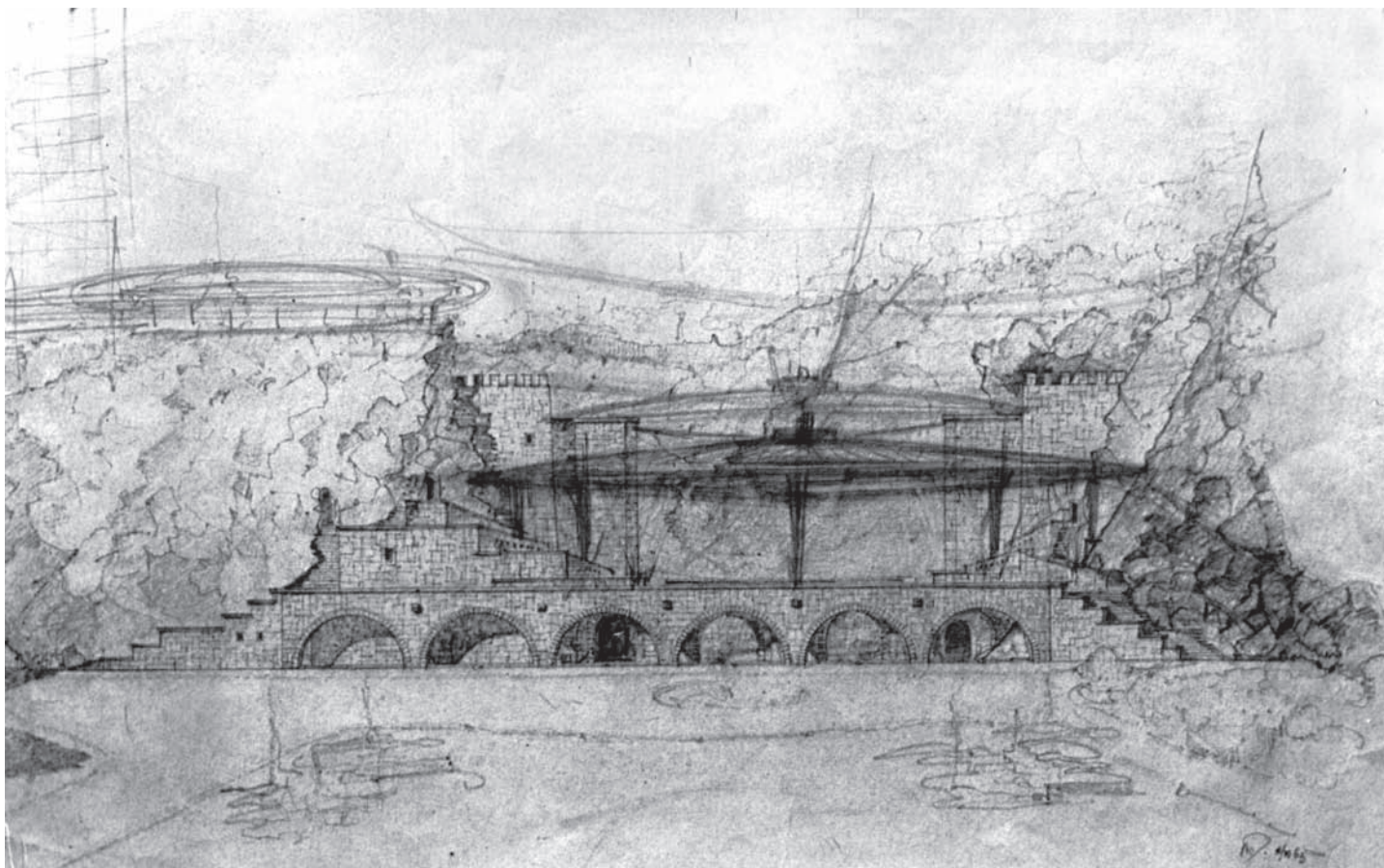
Почетком овог века покренута је иницијатива за реконструкцију и ревитализацију Топчидерске летње позорнице. На основу сачуване пројектне документације архитекте Рајка Татића, направљен је предлог рестаурације која пружа велике могућности овој специфичној сцени, истовремено је прилагођавајући савременим захтевима.¹⁷

Летња позорница на најбољи начин одсликава ставове којима је њен неимар тежио током целокупне градитељске праксе. Један од примарних ставова, усаглашавање и интеракција објекта са његовим природним окружењем, овде је у потпуности остварен. Рајко Татић је тако створио значајно дело органске архитектуре, уклопивши волуминозни објекат у природни амбијент, остављајући утисак минималних и спонтаних архитектонских захвата. Позорница представља јединствен објекат ове врсте у Београду.

Сл. 7. Летња позорница, пројекат доградње галерије изнад аркада (Заоставитина Рајка Татића)

Сл. 8. Летња позорница, идејно решење покривања позорнице (Заоставитина Рајка Татића)

НАПОМЕНЕ:

- 1] О архитектури соцреализма видети у: Б. Стојановић, *Архитектура Београда 1944–1954*, ГМГБ, I, Београд, 1954, 189–200; О. Минић, *Двадесет година планског раста Београда*, ГГБ, XI–XII, Београд, 1965, 87–95; З. Маневић, *Од соцреализма до ауторске архитектуре*, Техника, 3, Београд, 1970, 62–65; Исти, *Новија српска архитектура*, у: Српска архитектура 1900–1970, Београд, 1972, 26–29; Б. Стојановић, У. Мартиновић, *Београд 1945–1974*, Београд, 1978; З. Маневић, *Српска архитектура XX века*, у: Архитектура XX вијека, Београд–Загреб–Мостар, 1986, 27–28; И. Штраус, *Архитектура Југославије 1945–1990*, Сарајево, 1991, 11–19; М. Маџура, *Архитектура Београда од 1944–1975. године*, у: Историја Београда, Београд 1995, 571–580; А. Миленковић, Архитектура – политика ултра, Београд 1996, 21–30; В. Кулић, *Изградња Београда у периоду социјализма (1945–2000)*, у: 50 београдских архитеката, Београд, 2002, 15–27; З. Маневић, *Историја српске архитектуре новијег доба*, у: Лексикон српских неимара, прир. З. Маневић, Београд, 2002, VI; М. Р. Перовић, *Српска архитектура XX века. Од историцизма до Другог модернизма*, Београд, 2003, 148–209; С. Малдини, *Социјалистички реализам*, у: Енциклопедија архитектуре, том II, Београд, 2004, 163–198; S. G. Bogunović, *Milje*, у: Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, том III, Beograd, 2005, 1320–1326.
- 2] Симпозијум одржан у Музеју примењене уметности у сарадњи са Одељењем за историју уметности Филозофског факултета у Београду.
- 3] *Одлука о петогодишњем плану развитка града Београда у годинама 1947–1951*, Службени гласник Народног одбора града Београда, бр.1, Београд, 1948, 1–7.
- 4] *Нав. извор.*
- 5] Аноним, *Недалеко од Топчидера гради се велика летња позорница*, Политика, 5. 7. 1947, 7; Аноним, *Велика летња позорница у Топчидеру биће завршена до првог маја*, Политика, 4. 12. 1947, 5; С. М., *Некада каменолом – ускоро ће бити највеће летње позориште Београда*, Политика, 4. 6. 1948, 4.
- 6] О раду архитекте Рајка Татића видети у: М. Миловановић, *Неимари Врачара: Рајко Татић*, Врачарски гласник, 19, Београд 1998, 30–31; *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*, прир. З. Маневић, Београд, 1999, 174; М. Миловановић, *Београдски архитект Рајко М. Татић*, Ard Review, 21, Београд, 2001, 7–10; М. Чанак, *Једно лично сећање на архитекту Рајка Татића*, Ard Review, 21, Београд, 2001, 11–14; М. Миловановић, *Само његова абецеда*, Савски венац, 24. 9. 2001; *Лексикон српских неимара*, прир. З. Маневић, Београд, 2002, 179; С. Михајлов, *Неовизантијски елементи у архитектури Рајка М. Татића (1900–1979)*, Ниш и Византија, 2, Ниш, 2004, 425–436; С. Михајлов, *Архитектонска делатност Рајка М.Татића на Новом гробљу у Београду*, Београдски портали, 11, Београд, 2005, 10–12; S. G. Bogunović, *Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka*, том II, Београд, 2005, 1114–1115.
- 7] Р. Татић, *Летња позорница у Топчидеру*, Наше грађевинарство, 12, Београд, 1948, 811–816; Аноним, *47 сталних и око 32.000 дилетантских позоришта у новој Југославији*, Југославија, 12–13, Београд, 1948, 32–34; Р. Татић, *Летња позорница у Топчидеру*, Архитектура, 7–8, Загреб, 1950, 28–32; Б. Стојановић, *Архитектура Београда 1944–1954*, ГМГБ, I, Београд, 1954, 197; Д. Богосављевић, *Преглед развоја урбанистичке службе у Београду 1944–1959*, Архитектура-урбанизам, 41–42, Београд, 1966, 99; Б. Несторовић, *Послератна београдска архитектонска изградња*, ГГБ, XVII, Београд, 1970, 225.
- 8] Позорница је лоцирана у „Машином мајдану”, каменолому из којег је коришћен камен за градњу железничке пруге и пратећих објеката у Топчидерској долини. Експлоатација камена из овог каменолома престала је двадесетих година прошлог века. Породица власника мајдана Маше Димића била је међу првим породицама које су биле стално настањене у Топчидеру у другој половини деветнаестог века, у време када су на овом подручју имућни Београђани подизали углавном летњиковце. Кућу су подигли изнад свог мајдана.
- 9] ИАБ, ТД ф-361-2-58.
- 10] Тунел је висине 10 м, ширине 8 м и дужине око 50 м.
- 11] Биоскоп је отворен две године раније, када је сазирана пројекциона кабина.
- 12] *Водич Историјског архива Београда*, II књига.
- 13] Д. Пајић, *За Хамлета нема места*, Политика, 26. 6. 1975; Д. Пајић, *Владавина приватних угоститеља*, Политика, 27. 6. 1975; Д. Пајић, *Благо у погрешним рукама*, Политика, 28. 6. 1975; С. Д., *Од „Аиде” до рушевине...*, Демократија, 28–29. јун 1997.
- 14] О архитекти Михаилу Јанковићу видети у: *Лексикон српских архитеката XIX и XX века*, прир. З. Маневић, Београд, 1999, 79, са старијом литературом; S. G. Bogunović, Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, том II, Београд, 2005, 822–825.
- 15] О архитекти Угљешу Богуновићу видети у: *Лексикон српских неимара*, прир. З. Маневић, Београд, 2002, 23, са старијом литературом; S. G. Bogunović, Arhitektonska enciklopedija Beograda XIX i XX veka, том II, Београд, 2005, 717–720.
- 16] О Стадиону „Ташмајдан“ видети у: М. Јанковић, У. Богуновић, *Ташмајдански партер*, Преглед архитектуре, 2, Београд, 1954, 29–32.
- 17] Пројектна документација сачувана је у Заоставштини Рајка Татића. Предлог рестаурације и ревитализације објављен је у: М. Чанак, *Топчидерска позорница*, Ard review, 30, Београд, 2004, 1–12.

Summary: SAŠA MIHAJLOV

THE SUMMER THEATRE STAGE IN TOPČIDER

The building of the Summer Theatre Stage was one of the first public building activities in Belgrade after the end of WW II. The works began in May 1947, after the design by architect Rajko Tatić. The programme planned comprised a whole complex of buildings beside the Summer Theatre Stage. The design itself was a new architectural and town-planning problem, both with reference to the environment, the form, its purpose and importance. It was conceived that performances should follow the usual practice of closed space stages.

The Summer Stage was built on the location of an old quarry, with the idea that the ambience would be preserved and the natural shape of the quarry adapted to the new function. Special attention was paid to the stage itself, located in the conch of the quarry, and to the axis of the auditorium. Everything was built in stone, to match the natural environment and the configuration and picturesque qualities of the terrain. Dramas, operas and ballet were successfully performed on the stage, which confirmed its usability and the high acoustic quality in open space. The stage has not been used since 1975.

Architect Rajko Tatić realized an important work of organic architecture by fitting a voluminous building into natural surroundings with an overall effect of minimal and spontaneous architectural interventions. The Summer Theatre Stage in Topčider is a unique venue of this kind in Belgrade, both in relation to its architectural design and its function.

ILLUSTRATIONS:

Fig. 1. Summer Theatre Stage, situation (taken over from the magazine *Arhitektura*, 7–8, Zagreb 1950)

Fig. 2. Summer Theatre Stage, ground floor plan (taken over from the magazine *Arhitektura*, 7–8, Zagreb 1950)

Fig. 3. Summer Theatre Stage, basement plan (taken over from the magazine *Arhitektura*, 7–8, Zagreb 1950)

Fig. 4. Summer Theatre Stage (Legacy of Rajko Tatić)

Fig. 5. Summer Theatre Stage, arcades (Legacy of Rajko Tatić)

Fig. 6. Summer Theatre Stage, longitudinal section – view towards southwest (Legacy of Rajko Tatić)

Fig. 7. Summer Theatre Stage, design of the extension above the arcades (Legacy of Rajko Tatić)

Fig. 8. Summer Theatre Stage, proposal for the covering of the stage (Legacy of Rajko Tatić)